

De bijdrage van *praeteritio* aan strategische manoeuvres in de confrontatiefase

A. Francisca Snoeck Henkemans

In dit artikel wordt ingegaan op de vraag welke bijdrage het stijlmiddel praeteritio zou kunnen leveren aan het op een retorisch effectieve wijze presenteren van de inhoudelijke keuzes die discussianten in de confrontatiefase van een argumentatieve discussie gemaakt hebben. Daartoe wordt eerst aandacht besteed aan de verschijningsvormen van praeteritio en de presentatiemiddelen die typerend zijn voor de realisatie van deze techniek. Vervolgens wordt nagegaan wat voor effecten praeteritio zou kunnen hebben en hoe dit stijlmiddel vanwege deze effecten een bijdrage kan leveren aan het strategisch manoeuvreren van taalgebruiker. Daarbij zal de nadruk liggen op de confrontatiefase van een argumentatieve discussie.

1 Inleiding

Om in een argumentatieve discussie aan hun dialectische verplichtingen te voldoen zonder hun retorische aspiraties op te geven, gaan taalgebruikers er volgens Van Eemeren en Houtlosser toe over om strategisch te manoeuvreren (1999, p. 144). Dit betekent dat taalgebruikers zullen proberen een voor henzelf zo gunstig mogelijke selectie uit het topisch potentieel van een bepaalde discussiefase te maken, aan te sluiten bij de opvattingen en wensen van het auditorium en een effectief gebruik zullen proberen te maken van de presentatiemiddelen (Van Eemeren & Houtlosser 1999, p. 147) In dit artikel wordt ingegaan op de vraag welke bijdrage het stijlmiddel *praeteritio* zou kunnen leveren aan het op een effectieve wijze presenteren van de topische keuzes die discussianten in de confrontatiefase van een argumentatieve discussie hebben gemaakt. Ik ga daartoe na welke toelaatbare zinnen in de confrontatiefase met behulp van *praeteritio* kunnen worden gepresenteerd en welke retorische voordelen er voor de discussiepartijen te behalen zouden kunnen zijn door de zinnen in kwestie met behulp van dit stijlmiddel te presenteren.

Hoewel strategisch manoeuvreren erop gericht is dialectische en retorische doelen met elkaar in evenwicht te brengen, kan het ook ‘ontsporen’ en drogredelijk worden als een van de partijen zijn retorische doelen laat prevaleren boven zijn dialectische doelen en een of meer regels voor kritische discussie overtreedt. Tot slot van dit artikel zal ik daarom ook aandacht besteden aan de vraag op welke manieren het gebruik van *praeteritio* voor de presentatie van confrontationele zinnen kan ontsporen en in wat voor typen drogredenen deze ontsporingen kunnen resulteren.

2 De presentatie van *praeteritio*

Kenmerkend voor de *praeteritio* is dat de spreker aankondigt iets niet te gaan zeggen, maar dit desondanks toch doet.¹ De stijlfiguur wordt daarom ook wel ‘pseudoreticentie’ genoemd. Aan de presentatie van *praeteritio* zijn dan ook twee aspecten te onderscheiden: de spreker of schrijver moet zowel duidelijk maken dat hij iets niet zal zeggen of beweren als ervoor zorgen dat hij toch beweert of zegt wat hij zogenaamd niet zou doen. Om aan te geven dat hij iets niet zal zeggen of beweren, kan de spreker of schrijver volgens mij uit een van de volgende presentatiemogelijkheden kiezen:

1. De spreker of schrijver ontkent *expliciet* dat hij zich aan een bepaalde *propositie wil binden* ('Ik zeg niet'; 'Mij hoor je niet zeggen'; 'Ik beweer niet').
2. De spreker of schrijver maakt *indirect* duidelijk dat hij zich niet aan een bepaalde *propositie wil binden*, door te ontkennen dat de oprechtheidsvoorwaarde voor beweerders is vervuld of te ontkennen dat de voorbereidende voorwaarde dat de spreker redenen aan moet kunnen voeren voor zijn bewering is vervuld ('Ik geloof niet dat'; 'Ik heb geen reden om te denken dat').
3. De spreker kondigt *expliciet* aan een bepaalde bewerende *taalhandeling niet uit te zullen voeren* ('Ik zal niet vertellen'; 'Ik zal niet in details treden over'; 'Ik wil je niet bekritisieren').
4. De spreker of schrijver maakt *indirect* duidelijk dat hij een *bewerende taalhandeling niet uit zal voeren*. Dit kan hij doen door aan te geven dat de voorbereidende voorwaarde voor beweerders niet vervuld is dat de spreker gelooft dat er geen morele, juridische, praktische redenen of sociale conventies zijn die hem beletten de uiting te doen ('Dit is niet de plaats om'; 'Het zou flauw zijn om te zeggen dat'). Een andere mogelijkheid is kenbaar te maken dat de voorbereidende voorwaarde dat de informatie voor de luisteraar van belang moet zijn niet is vervuld ('Ik hoef u niet te vertellen'; 'Het zou overbodig zijn te vermelden').
5. De spreker of schrijver ontkent een bepaald *perlocutionair effect* te willen bereiken ('Ik wil je niet bang maken'; 'Ik wil je niet beledigen').

Wat het tweede aspect van de presentatie betreft: in een eerdere publicatie (Snoeck Henkemans 2008) heb ik laten zien dat sprekers of schrijvers specifieke technieken gebruiken om de informatie die ze beweren niet over te brengen toch over te brengen zonder al te zeer de aandacht op deze inconsistentie te vestigen. In dit artikel beperk ik me tot het geven van een paar voorbeelden ter illustratie van dergelijke technieken.

Een eerste veelgebruikte techniek is de ontkenning dat men iets beweert of zal gaan zeggen, gevolgd door een tweede bewering die begint met 'maar' waarin een soortgelijke uitspraak wordt gedaan als de spreker ontkent te doen of een soortgelijke taalhandeling wordt uitgevoerd. Deze techniek is in de voorbeelden (1)-(3) gebruikt:

- (1) **Ik zal niet zeggen dat** het ondergaan van een abortus makkelijk is voor de meeste vrouwen, **maar** er wordt wel maar licht over gedacht.
(www.nosheadlines.nl/forum.php/view_message/1088-17k)
- (2) Het spijt me dat ik klink als iemand die niet tevreden is over de kwaliteit van zijn eigen onderwijs. **Het zou flauw zijn te zeggen dat** een goede professional nooit tevreden is over zijn eigen kwaliteit, **maar** nu heb ik dat al gedaan. Ik ben wel (een van de) wiskundedocenten die niet tevreden is met de inhoud van het programma.
(http://www.nvww.nl/page.php?id=749&rid=578&topicID=930"eID=3746&view=add_post)
- (3) "Voor mij is het vanavond de eerste keer in Landerd, voor u niet", sprak de kersverse burgemeester Doorn in haar openingswoord van de raadsvergadering van donderdag. Maar ze zal deze eerste keer nog wel even heugen. Het traditionele gekissebis tussen college en oppositie werd onverdroten voortgezet. "U volgt de procedures niet goed" (Hans van Breda) [...] Ook scheidend wethouder De Kleijn ging er in zijn nababbel met de lokale tv nog eens op in.

“**Ik wil geen kritiek geven, maar** zo komt besluitvorming wel moeilijk tot stand.”

(<http://www.landerd.net/nieuws/2003/okt03/n1003g.htm>)

Een tweede manier om de inconsistentie te verbloemen is gebruik te maken van de constructie “ik zal niet vertellen/zeggen hoe”. Dit maakt het in voorbeeld (4) mogelijk om de bewering dat de groepen magistraal en onbeschrijfelijk goed waren te doen, en tegelijkertijd de indruk te wekken dat men deze bewering niet echt gedaan heeft. Ook in voorbeeld (5) weet de schrijver, in dit geval door te benadrukken dat het geheel overbodig zou zijn om een bepaalde mededeling te doen, en passant die mededeling op onnadrukkelijke wijze toch te doen.

- (4) **Ik zal je niet vertellen hoe** magistraal ‘The Shins’ waren, eveneens niet hoe onbeschrijfelijk goed ‘Arcade Fire’ was.
(profile.myspace.com/index.cfm?fuseaction=userviewprofile&friendID=100129836-149k)
- (5) U bent intelligent, dus **ik hoef u niet te vertellen** dat veel mensen dankzij het internet rijk worden, u weet dat al lang.
(www.makemoneyonline-now.com/-28k; vert. fsh)

3 Analyse van de mogelijke retorische functie van *praeteritio*

In de klassieke en moderne retorische literatuur worden er aan het gebruik van *praeteritio* enigszins tegenstrijdige functies toegeschreven. Sommige auteurs zien *praeteritio* vooral als een manier om op onopvallende wijze iets naar voren te brengen, bijvoorbeeld bewijsmateriaal van dubieuze kwaliteit. Andere auteurs beschouwen *praeteritio* als een middel bij uitstek om datgene waarvan men zegt het niet naar voren te zullen brengen extra nadruk te geven.² Ikzelf heb *praeteritio* eerder geanalyseerd als een combinatie van benadrukken en verbergen (Snoeck Henkemans, 2008). In plaats van ergens gewoon over te zwijgen of ervan af te zien een bepaalde taalhandeling uit te voeren, ontkennen sprekers of schrijvers die zich van een *praeteritio* bedienen expliciet hun gebondenheid aan een bepaalde propositie of kondigen ze expliciet aan dat ze het ergens niet over zullen hebben. Doordat ze hun gebondenheid aan de propositie ontkennen, wordt het publiek zich meer bewust van die propositie.³ En als een spreker aankondigt het ergens niet over te zullen hebben, in plaats van er gewoon zijn mond over te houden, vestigt hij daarmee de aandacht op het feit dat hij het onderwerp te berde had kunnen brengen of dat dit misschien van hem verwacht zou worden.

Door een gebondenheid te ontkennen of aan te kondigen dat men een bepaalde taalhandeling niet gaat uitvoeren, wordt de aandacht van het publiek dus al gevestigd op de uitspraak die sprekers of schrijvers zeggen niet voor hun rekening te willen nemen of niet te zullen doen. Vervolgens wordt die uitspraak toch gedaan, maar meestal op zo’n manier dat de tegenstrijdigheid tussen dat wat de spreker zegt te doen en wat hij in werkelijkheid doet, gemaskeerd wordt. Zo kan *praeteritio*, wanneer deze figuur gecombineerd wordt met specifieke presentatietechnieken, zowel een vorm van benadrukken als een vorm van verbergen zijn. Daarbij moet ‘verbergen’ wel in een ruime zin opgevat worden: in veel gevallen is het wel duidelijk dat de spreker een bepaalde uitspraak heeft gedaan, alleen is die uitspraak als het ware ‘off the record’ ge-

daan, zodat de spreker er niet op kan worden aangesproken. Dat is bijvoorbeeld het geval in voorbeeld (6):

- (6) Als ik je niet zo aardig vond zou ik schrijven dat ik dit een leuterverhaal vind.
(www.dichttalent.nl/?nav=orthKsHrGmKhLkBgE&gedsel=hgkruBsHrGmKhLAssUxsUDKLuwb)

In de volgende paragraaf zal blijken dat het juist de combinatie van verhullen en benadrukken is die de *praeteritio* tot een geschikt middel maakt voor taalgebruikers om hun retorische doelen in de confrontatiefase te bereiken zonder hun dialectische verplichtingen te veronachtzamen, of in ieder geval, zonder de indruk te wekken dat ze niet aan die verplichtingen voldoen.

4 *Praeteritio* als strategisch presentatiemiddel in de confrontatiefase

Zowel in klassiek-retorische als in modernere retorische benaderingen wordt *praeteritio* vooral gezien als een stijlmiddel dat van pas kan komen bij het presenteren van argumenten.⁴ Naar mijn idee kan *praeteritio* in alle fasen van een argumentatieve discussie strategische doelen dienen. In dit artikel concentreer ik mij op de confrontatiefase. Het dialectische doel van deze fase is het verschil van mening tot uitdrukking te laten komen, zodat het mogelijk wordt een poging te ondernemen het op te lossen. Het retorische doel van elk van de deelnemers is tot die definitie van het verschil van mening te komen waar zij het beste mee uit de voeten kunnen (Van Eemeren & Houtlosser, 1999, p. 148). Als taalgebruikers voorzien dat een dergelijke definitie niet te bereiken zal zijn, kunnen ze er zelfs voor kiezen om de discussie over een bepaald standpunt uit de weg te gaan, of proberen de andere partij te beletten een bepaald standpunt of punt van kritiek naar voren te brengen. De reactie van Chamisa in voorbeeld (7) op de beschuldiging dat zijn factie in een verbale oorlog is verwickeld met de Mutambara-groep kan als zo'n poging om een discussie over een standpunt te vermijden worden gezien:

- (7) “Ik wil mijn tijd niet verspillen door commentaar te geven op zulke ongegronde beschuldigingen”, zei Chamisa. “Ik ben de beschuldigingen beu van mensen die aandacht willen krijgen door te liegen”.
(allafrica.com/stories/200707270571.html; vert. fsh)

Chamisa maakt duidelijk dat hij het niet de moeite waard vindt om een discussie aan te gaan, door te zeggen dat hij zijn tijd niet wil verspillen met het reageren op dergelijke beschuldigingen. Dit is een duidelijk geval van *praeteritio* en niet alleen maar van reticentie, aangezien Chamisa natuurlijk wel degelijk commentaar op de beschuldiging geeft, door hem als ongegrond te karakteriseren en door degenen die de beschuldiging doen weg te zetten als aandachtzoekende leugenaars. Door de *praeteritio* wordt het mogelijk voor Chamisa om zijn opponenten van leugens te betichten zonder deze claim te hoeven onderbouwen. Aangezien hij zich niet bereid heeft getoond om over de kwestie in discussie te gaan, lijkt het niet langer gepast om hem om een nadere ondersteuning van zijn aantijgingen te vragen. Daarmee ontduikt Chamisa de bewijslast

voor zijn standpunt, maar hij is op het begaan van deze drogreden niet goed aan te spreken doordat hij de indruk wekt helemaal niet aan de discussie deel te nemen.

Een voorbeeld van een spreker die probeert zijn opponenten te beletten om kritiek op zijn standpunt naar voren te brengen is te vinden in voorbeeld (8), een fragment uit een toespraak van de Hoge Commissaris van de *United Nations Relief and Works Agency* (UNRWA). De Hoge Commissaris heeft net aangegeven dat er een tekort van 70 miljoen dollar is ten opzichte van wat er aan budget was toegekend, en vervolgt dan met:

- (8) Als dit geld niet binnenkomt, zullen we op de een of andere manier onze activiteiten zo moeten reduceren dat we 70 miljoen dollar besparen, en u kunt zich voorstellen hoe pijnlijk dit zal zijn. Ik wil niemand bang maken, en ik weet ook zeker dat ik niemand bang hoeft te maken, omdat ik er alle vertrouwen in heb dat de internationale gemeenschap zijn verantwoordelijkheid zal nemen en het tekort zal dekken.

(www.un.org/unrwa/news/fieldevents/almezan-may01.html - 38k - vert. fsh)

De Hoge Commissaris verdedigt het standpunt dat de internationale gemeenschap het tekort van 70 miljoen dollar moet dekken in het UNRWA budget. Door zijn opponenten onder druk te zetten, tracht hij te voorkomen dat ze twijfel of kritiek op zijn standpunt naar voren zullen brengen. Het gebruik van de *praeteritio* stelt de Hoge commissaris in staat zichzelf al bij voorbaat in te dekken tegen kritiek op zijn poging om de internationale gemeenschap te dwingen het tekort op het budget aan te zuiveren. Dit voorbeeld laat goed zien hoe paradoxaal de effecten van *praeteritio* kunnen zijn. Aan de ene kant wordt het feit dat de spreker zijn opponenten bedreigt duidelijk uit zijn expliciete ontkenning om een met dreigen geassocieerd perlocutionair effect te bereiken. Aan de andere kant wordt het juist als gevolg van deze ontkenning van de intentie angst te willen aanjagen lastiger om de spreker ervan te beschuldigen dat hij zijn opponent onder druk zet, en daarmee in feite een *ad baculum* drogreden begaat.

In plaats van een poging te doen om de discussie te ontlopen, kunnen taalgebruikers de confrontatiefase ook gebruiken om het verschil van mening op zo'n manier op tafel te krijgen dat hun kansen om de discussie te winnen zo groot mogelijk worden. Een methode om dit te bereiken is het standpunt zo te presenteren dat het moeilijker wordt om het aan te vallen, zoals in voorbeeld (9):

- (9) Een kennis van mij heeft in een abortuskliniek gewerkt, en als ik hoor wat zoal de redenen zijn, dan kun je toch ECHT niet spreken van een noodsituatie! Daar gaan mijn haren ook recht van overeind staan. Vrouwen die aangeven het financieel niet aan te kunnen omdat ze net een nieuw huis hebben gekocht. Is dit een noodsituatie? Is dit een reden om een kindje zijn of haar leven te ontnemen? Men kan ook weer naar een goedkopere woning verhuizen. [...] Ik zal niet zeggen dat het ondergaan van een abortus makkelijk is voor de meeste vrouwen, maar er wordt wel maar licht over gedacht.

(www.nosheadlines.nl/forum.php/view_message/1088 - 17k)

De schrijfster van het fragment uit voorbeeld (9) “zal niet zeggen dat het ondergaan van een abortus voor de meeste vrouwen gemakkelijk is”, maar beweert tegelijkertijd dat er maar licht over wordt gedacht. Gezien de voorbeelden die ze ter ondersteuning van haar standpunt geeft, lijkt het dat ze wel degelijk van mening is dat veel vrouwen

er te gemakkelijk toe over gaan om een abortus te ondergaan. De *praeteritio* lijkt in dit geval het effect te hebben dat het zowel moeilijker wordt om het standpunt aan te valen als om vast te stellen of het standpunt afdoende verdedigd is of niet. Met andere woorden: de schrijfster *immuniseert haar standpunt tegen kritiek* en overtreedt daarmee de verdedigingsplichtregel (Van Eemeren & Snoeck Henkemans, 2006, p. 93)

Vooraf de vorm van *praeteritio* waarbij de spreker of schrijver zijn gebondenheid aan een bepaalde propositie ontkent, maar tegelijkertijd een alternatief standpunt naar voren brengt dat grofweg op hetzelfde neerkomt, lijkt gebruikt te worden om een standpunt zo te presenteren dat het moeilijker kan worden aangevallen. Aangezien de spreker of schrijver heeft ontkend aan de propositie in kwestie gebonden te zijn, lijkt het bekritisieren van die propositie niet langer relevant, ondanks het feit dat de propositie wel degelijk naar voren wordt gebracht.

Een andere manier waarop partijen kunnen proberen de verantwoordelijkheid voor hun confrontationele zetten te ontlopen is het standpunt van hun opponent zo te bekritisieren dat ze moeilijker ter verantwoording kunnen worden geroepen voor de eventuele onredelijkheid van hun kritiek. Dit is wat 'Ben' lijkt te proberen in zijn reactie op 'Nick' in voorbeeld (10):

(10) *Nick:*

Melissa, dat jij geen voorkeur hebt voor de PvdA is duidelijk, en ook zeer begrijpbaar. Maar ze door het slijk halen omdat ze zich zogenaamd richten op kinderen uit groep zes, is gewoon dom. De PvdA versimpelt haar standpunten voor de allochtone Nederlander. Want zij niet zo goet begreipen die Nederlans taal; ish moeiljik en zo.

Ben:

Och, och, Nickje toch. Wat moet het heerlijk zijn om in jouw simpele wereld te leven. **Het zou flauw zijn om te zeggen** dat 'begrijpbaar' geen Nederlands is ('Nick' trouwens ook niet) en dat je daarom geen recht hebt allochtonen die niet kunnen spellen af te zeiken. Het is de PvdA=Allochtonen-redenering die al zo uitgekauwd en afgesleten is.

(tweedekamer.blog.nl/verkiezingsprogrammas/2006/09/08/pvda_goes_jip_en_janneke-61k)

Ben overtreedt hier de vrijheidsregel die stelt dat de discussianten elkaar niet mogen beletten om standpunten, argumenten of twijfel naar voren te brengen (Van Eemeren & Snoeck Henkemans, 2006, p. 90). Hij beschuldigt zijn opponent van een tegenstrijdigheid tussen wat hij zegt en wat hij doet, en ontzegt hem om die reden het recht om het standpunt in te nemen dat de PvdA bewust haar standpunten versimpelt voor de allochtone Nederlander. Daarmee begaat Ben een 'tu quoque' *ad hominem* drogreden. Omdat hij zijn reactie in de vorm van een *praeteritio* giet, wordt het lastiger voor de opponent om hem voor deze overtreding van de vrijheidsregel ter verantwoording te roepen: hij heeft immers zelf al toegegeven dat het flauw zou zijn om te zeggen wat hij zegt.

5 Conclusie

Zoals we hebben gezien, kunnen taalgebruikers door een *praeteritio* te gebruiken bij het naar voren brengen van een van de relevante zetten in de confrontatiefase de aandacht vestigen op het feit dat ze niet gebonden zijn aan een bepaalde propositie of dat

ze een bepaalde taalhandeling niet zullen uitvoeren en tegelijkertijd toch de informatie die ze ogenschijnlijk niet willen overbrengen tot hun publiek laten doordringen. In de confrontatiefase maakt dit gecombineerde effect het taalgebruikers bijvoorbeeld mogelijk om zogenaamd geen positie te kiezen, maar tegelijkertijd toch wel degelijk een standpunt naar voren te brengen, zonder daarvoor de verantwoordelijkheid op zich te hoeven nemen. Ook kunnen taalgebruikers met behulp van dit stijlmiddel hun standpunt zo op tafel krijgen dat het lastiger aan te vallen is doordat het onduidelijk is of ze zich er wel echt aan gebonden achten.

Praeteritio is een techniek waarmee een verschil wordt gecreëerd tussen wat er officieel gezegd wordt en wat er 'off the record' wordt gezegd, zodat het in algemene zin een middel kan zijn om de verantwoordelijkheden te ontlopen die men op zich zou hebben genomen als men geen gebruik had gemaakt van de *praeteritio*, terwijl men tegelijkertijd de indruk wekt een redelijke bijdrage aan de discussie te leveren.

Het gebruik van dit stijlmiddel is niet noodzakelijkerwijs drogredelijk: zo wordt in voorbeeld (5), waar het standpunt dat het niet nodig is om de lezer te vertellen dat veel mensen dankzij het internet rijk worden naar voren wordt gebracht met behulp van een *praeteritio*, op zich geen drogreden begaan (tenzij het feit dat veel mensen via internet rijk worden ten onrechte als gedeeld uitgangspunt is gepresenteerd, in welk geval de uitgangspuntregel overtreden zou zijn). Desondanks is er is een reële kans dat strategische manoeuvres waarbij *praeteritio* betrokken is ontsporen. In de confrontatiefase kan het gebruik van een *praeteritio* ertoe leiden dat het standpunt geïmmuniseerd wordt tegen kritiek, zoals in voorbeeld (9). Voorbeeld (7), waar de spreker voorgeeft een bepaalde kwestie niet te willen bediscussiëren maar desondanks zijn positie over deze kwestie kenbaar maakt, komt neer op een ontduiking van de bewijslast, omdat de spreker zo zijn tegenstanders van leugens kan betichten zonder zijn standpunt te hoeven onderbouwen. Ten slotte, zoals blijkt uit de voorbeelden (8) en (10), kan *praeteritio* in de confrontatiefase een manier zijn om overtredingen van de vrijheidsregel zoals de *ad baculum* en de *ad hominem* drogreden te begaan zonder hierop aangesproken te worden. Door te ontkennen dat men de tegenpartij onder druk wil zetten of persoonlijk wil aanvallen, kan de spreker of schrijver een redelijke indruk blijven maken, ondanks het gebruik van minder acceptabele middelen om zijn eigen doelen te bereiken.

Noten

1. *Reticentie* (of *aposiopese* of *praecisio*) is de term die wordt gebruikt in gevallen dat iemand werkelijk iets weglaat of verzwijgt en dus doet wat hij aankondigt te zullen doen (Usher, 1965, p. 177). Volgens Usher kan het gebruik van *reticentie* het retorische effect hebben dat de spreker de indruk wekt over een grote hoeveelheid relevant bewijsmateriaal te beschikken dat hij niet van plan is te gebruiken (1965, p. 177).
2. De auteur van de *Rhetorica ad Herennium*, Lausberg 1998, Usher 1965, Perelman en Olbrechts-Tyteca 1969 zijn voorbeelden van auteurs die *praeteritio* zien als middel om informatie op opvallende wijze naar voren te brengen. Auteurs als Lanham (1991), Dupriez (1991) en Den Boon (2001) karakteriseren *praeteritio* vooral als middel om informatie meer te doen opvallen.
3. Dit is een algemeen effect van zinnen met ontkenningen: zoals Clark (1975) opmerkt naar aanleiding van Richard Nixons beroemde "I am not a crook"-uitspraak, vooronderstellen ontkenningen dat het publiek gelooft of zou kunnen geloven dat datgene wat ontkend wordt het geval is. Een vergelijkbare analyse geeft Ducrot (1984, pp. 216-217), die van mening is dat zinnen met een (polemische) negatie gezien moeten worden als onder-

deel van een dialoog met een (zwijgende) tweede ‘stem’ die het tegenovergestelde standpunt inneemt.

4. Dit is bijvoorbeeld de zienswijze in de *Rhetorica ad Herennium*, van Usher (1965) en van Perelman & Olbrechts-Tyteca (1969).

Literatuur

- Boon, T. den (2001). *Stijlfiguren*. Den Haag: SDU.
- Clark, H.H. (1975). *Bridging: Theoretical Issues in Natural Language Processing*. Proceedings of the 1975 workshop on Theoretical Issues in Natural Language Processing.
- Collins Cobuild English Language Dictionary (1988). London etc.: Collins.
- Ducrot, O. (1984). *Le dire et le dit*. Paris: Minuit.
- Dupriez, B. (1991). *A Dictionary of Literary Devices*. Vertaald en geadapteerd door A.W. Halsall. New York etc.: Harvester Wheatsheaf.
- Eemeren, F.H. van & Houtlosser, P. (1999). Strategisch manoeuvreren in argumentatieve teksten. *Taalbeheersing*, 2, 142-156.
- Eemeren, F.H. van & Snoeck Henkemans, A.F. (2006). *Argumentatie: Inleiding in het analyseren, beoordelen en houden van betogen*. 3^e herz. dr. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Lanham, R.A. (1991). *A Handlist of Rhetorical Terms*. 2nd ed. Berkeley etc.: University of California Press.
- Lausberg, H. (1998). *Handbook of Literary Rhetoric: A Foundation for Literary Study*. Leiden etc.: Brill.
- Perelman, Ch. & Olbrechts-Tyteca, L. (1969). *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation* (Translation of *La nouvelle rhétorique: Traité de l'argumentation*. Paris: Presses Universitaires de France (1958)). Notre Dame etc.: University of Notre Dame Press.
- Rhetorica ad Herennium* (H. Caplan, Trans.) (1954). Cambridge: Harvard University Press.
- Snoeck Henkemans, A.F. (2008). De stijlfiguur praeteritio als middel om strategisch te manoeuvreren. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 30, 133-146.
- Usher, S. (1965). Occultatio in Cicero's speeches. *The American Journal of Philology*, 86(2), 175-192.
- Velsen, A. van & Jong, J. de (2007). 'Hij is handig, om niet te zeggen onethisch.' De verleidingen van de praeteritio. In K. Korevaart, H. Jansen & J. de Jong (Eds.), *Het woud van de retorica. Bundel voor Antoine Braet bij zijn afscheid van de Op-leiding Nederlandse taal en cultuur van de Universiteit Leiden*. (pp. 193-205). Leiden: SNL.